

Ю. М. Кочубей

ІСТОРІЯ “ЄВРАЗІЙСЬКОЇ ПОЛІТИКИ” РОСІЇ В ПРАЦЯХ Ю. ЛИПИ

Останнім часом, зустрівши в Європі спротив своїм планам, спрямованим на відновлення колишньої імперії, Російська Федерація активізувала свої зусилля в Азії. Йдеться про різні акції по всьому периметру південного кордону Росії. Це і натужна дружба з Китаєм, озброєння Індії, спроби знайти порозуміння з Японією та багато інших “ініціатив”. Однією з таких “ініціатив” є ідея створення під своєю егідою Євразійського Союзу як свого роду виклику Європейському Союзові країн Заходу. У цьому зв’язку хотілося б подивитися в історичне досвід азіатської політики Росії “українським оком”, вже хоча б тому, що Російська Федерація не полишає намірів втягнути Україну разом з усіма іншими колишніми республіками СРСР у пропагований нею Євразійський Союз. Тож насамперед ми звернулися до спадщини нашого видатного геополітика Юрія Липи (1900–1944), який загинув від рук енкаведистів, але залишив нам цінну спадщину у вигляді трьох книг, присвячених проблемам геополітики. Перша праця “Призначення України” (Варшава, 1938) більше історіософського плану. Епіграфом до неї взяв він слова англійського письменника Ред’ярда Кіплінга: “Нації проходять, і по них нема й сліду, та історія дає нам нагу причину цього, просту й єдину розгадку у всіх випадках: впали народи тому, що не були приготовані” [Липа 2007, I, 4]. Ці слова завжди актуальні.

Ця праця Ю. Липи вийшла у книжковій формі у Нью-Йорку (1953) і передрукована у Львові 1992 року, але, як здається, як і інші його трактати, знайшла небагато поціновувачів і вдумливих послідовників висловлених у ній ідей. Бо, справді, в період “націєтворення” та “державотворення”, який ми нібито всі переживаємо, така лектура при всіх її цілком зрозумілих, беручи до уваги час її написання, недоліках мала б бути обов’язковою для всіх політиків і політологів, та й вищого керівництва держави.

Причина такої відсутності уваги до цього справді унікального твору Ю. Липи полягала, як на нашу думку, в одних – від неприйняття його ідей, в інших – можливо, в складності положень, висунутих автором, а в деяких – у незвичайності вживаної ним термінології. Бо ж слід пам’ятати роки, коли він писав цю книгу та й інші, пізніші, трактати. Наприклад, він оперує словом “раса” – пише: “українська раса”. Побачиш – і відразу стає не по собі! Та має він на увазі не расу в антропологічному розумінні, а звичне нам сьогодні слово “етнос” чи “нація”, залежно від історичної епохи, до якої воно стосувалося. Не менше здивування може викликати слово “імперія”, яке вживав Ю. Липа і ще деякі українські автори того періоду стосовно України чи Київської Русі. Справді, така термінологія може збити з пантелику непривичасного читача. Здається інколи, якби можна було “транспонувати” його текст із використанням теперішньої термінології, все стало б на свої місця. І сама назва книги “Призначення України” для нас, сучасних, звучить, ніби це месіанський трактат. Вже в цій, історіософській багато в чому, праці при завершенні він висловлює свої геополітичні погляди. Заявляє, що вісь Схід – Захід є найшкідливішою для українців, бо, рухаючись на Схід через Росію, ми відриваємося від своєї бази і станемо тільки попіхачами для сильніших. Він вважає, що “тільки вісь Південь – Північ є

вісню українських земель” [Липа 2007, I, 310] і тому, “геополітично беручи, для української державності потрібні є принаймні Чорне море і верхів’я Дніпра, в усякому разі, завжди південно-північна вісь” [Липа 2007, I, 312]. Це є не що інше, як “Шлях із варяг в греки”. Значення його добре розуміють у Москві, і тому спроби української дипломатії вибудувати чорноморсько-балтійську структуру співробітництва ніяк не можуть зреалізуватися. Зате Росія намагається розробити явно конкурентний проект використання транзитних шляхів через Волгу і Каспій.

Другий трактат називається “Чорноморська доктрина”, яка призначена, зазначає автор, “для послуг українській закордонній політиці” (Варшава, 1940). У ній конкретно і детально розглядаються проблеми чорноморського простору, його перспектив, а також місця і ролі в ньому України.

Третя велика праця з питань геополітики з’явилася у Львові 1941 року. Називалася вона “Розподіл Росії”. Назва, звичайно, лякає імпер-шовіністів. Хоча в ній автор досить толерантно ставиться до російського народу, бажає йому добра і щастя, але не підтримує політику московського експансіонізму, яка, на його думку, знищує сам російський народ, не даючи йому змоги збудувати свою процвітаючу національну державу. Він розглядає історію Російської держави, її геополітичне становище (досить загрозливе, вважає він), говорить про національні багатства і т. п., аналізує етнічні та демографічні проблеми, як і зовнішню політику, і приходиться до висновку, що в такому стані вона не утримається – розпадеться. Що й сталося навіть після гучних перемог у Другій світовій війні, досягнень в опануванні космосу, за наявності могутньої воєнної машини і т. д. Правда, протривала “імперія зла” ще півстоліття. Звичайно, його твір – це його особисті думки вченого-геополітика, бо на той час він мав статус просто лікаря-емігранта, але душею потерпав за свою батьківщину, мріяв про щастя рідного народу. Може, його судження дещо категоричні. Ми, нинішні українці, так далеко не заходимо у своєму думанні. А він пішов... Бо побачив прірву, перед якою стояла Україна, опинившись між двома монстрами – нацизмом і сталінізмом. (Про це детальніше див. нашу статтю: [Кочубей 2004]). Він вказує, що українці насамперед мають самоідентифікуватися як народ, причому великий народ, який по праву займає своє місце на землі, має свою власну і славу історію. Тільки після цього інші народи зможуть ідентифікувати українців і не плутати їх з іншими народами, що має місце, на жаль, і досі.

З його праці випливає, що українці мають орієнтуватися на свої власні сили і ресурси, для чого треба самим для себе відкрити свої можливості як матеріальні, так і духовні. Все це, вважає Юрій Липа, допоможе перебороти комплекс меншовартості. Він вірить у це, бо переконаний, що в глибинах українського етносу таїться велика сила. При цьому посилається і на трипільську культуру, і на вияви еллінізму, і на “апостольські традиції Києва”. Важливе значення для нього має те, і він це не раз підкреслює, що українці є нацією “органічною”, яка виникла й укоренилася на своїй власній території, а не є “совецькою мішаниною” чи “американським конгломератом”. Вона має традиції і “відпорність”.

Третьою великою геополітичною працею був трактат “Розподіл Росії”, який вийшов технічно примітивним способом 1941 року у Варшаві. У книжковій формі він побачив світ у Нью-Йорку у видавництві “Говерла” 1954 р. Як частину “Української трилогії” його надрукувала МАУП у 2007 р. (Київ). Останнє відоме нам видання вийшло в Києві (обсягом 176 с.) 2014 року у видавництві “Українська видавнича спілка”.

Юрій Липа розпочинає свій розгляд з постулату: “Сучасна російська політика не створилася віднедавна. Большевизм не розпочав нічого, чого не провадив або не пробував упровадити царизм. Нам не ходить про назви. Еволюція понять большевицької Москви ішла тим самим шляхом, що ним перед тим ішли напрямні імперських правителів Петербурга” [Липа 2007, II, 207]. І впродовж усього свого трактату

доводить на конкретних прикладах слушність свого положення. Він критично оцінює економічне становище Росії, нотуючи, що у світовому господарстві її називають “Євразія”, поруч із такими трьома “левіафанами”, як Північна і Південна Америка, Євроафрика і великий Далекий Схід, але її досягнення порівняно мізерні, бо “ця велика російська одиниця не вміє продукувати” [Липа 2007, II, 209]. Економічним відставанням він пояснює й невдачі в зовнішній політиці СРСР і як приклад подає похід Блюхера в Китай.

На думку Липи, Росія / СРСР протягом усієї історії намагалася рухатися на Захід і Південь, але коли це не вдавалося, то починала просуватися на Схід, в Азію, до Сибіру, де не завжди все йшло гладко – і в Центральній Азії за Петра I, і в напрямку Індії за Павла I, потім російська потуга застрягла на Кавказі. У той же час незначними силами вона пробивалася до Сибіру, а після цього вийшла до Тихого океану. Але сил імперії було замало, і довелося продавати Аляску. Певні колонізаційні кроки були зроблені розкольниками, які переселялися за Урал, разом з тим без зв’язку з центром деякі з них потрапляли під вплив шаманістів і буддистів. Побудова царським урядом залізниць не принесла бажаних результатів, бо централізаторська політика царизму не сприяла розвитку продуктивних сил, як не привели до успіху й експансіоністські просування в бік Тихого океану.

Він або критикує, або схвалює різні схеми районування Росії / СРСР, а для себе виділяє такі терени: Московія із сусідніми Північним Помор’ям і Надбалтією, Україна із сусіднім Кавказом і Закавказзям; потім на Півночі Сибір з Далеким Сходом, Монголією і Сінцзяном, а на Півдні – Киргизія і Середньоазійські туранські республіки [Липа 2007, II, 258].

Ю. Липа детально аналізує геоекономічне становище кожного регіону, звертаючи увагу і на забезпечення перспективних проектів при наявності багатих ресурсів також людським потенціалом – скрізь, де є потреба, бракує людей. Після подій 1905 року центральна влада форсувала переселення українців головним чином на Сибір і Далекий Схід та до Тургайської області, відбувалося також стихійне переселення на Закавказзя, до Туркменистану і навіть до Північного Ірану, а також до Криму. Думаючи про інтереси України, як він їх розумів, Ю. Липа намагається довести, що саме тут була б вигідна українська цивілізація, що відкривала б шлях до “теплих відкритих морів” для всіх причорноморських країн. Принагідно він зачіпає питання курдів, яких Москва не раз пробувала використати у своїх інтересах. Про це Ю. Липа зазначає: «Праця закавказького ОГПУ полягала на тому, щоб приготувати курдів до виступу проти Англії. В 1927 році совітський уряд мав замір оголосити “самостійною республікою” малий кусень Курдистану, що є на совітському терені. Цим мали большевики прихилити раз назавжди симпатію курдів до Москви. Лишень страх перед ускладненням відносин з Іраном і Туреччиною змусив їх занехаяти цей проект» [Липа 2007, II, 289]. Геополітик зауважує (йдеться про 30-ті рр. ХХ ст.), що “проекцією Московії стає Урал і Сибір” [Липа 2007, II, 292]. Він весь час підводить читача до думки, що Росія (європейська Північ Союзу) і південна частина СРСР, тобто насамперед Україна, мають іти своїми окремими шляхами; “ім не по путі”.

Цілий розділ його трактату має назву “Азійська політика Росії”. Починається він невеликим історичним екскурсом, де йдеться про завоювання Московським царством XIV–XVI ст. територій угро-фінських народів на Півночі та берегів Волги, що відкривало можливість просування в напрямку на Схід (Сибір) і на Південь (до Індії), але далі справи не пішли, бо царі проводили активну політику в Європі, намагаючись захопити собі місце в Європі, і зокрема на Балканах. Проте народилася разом з тим ідея будівництва “Великої Сибірської путі” (Москва – Владивосток) – хоча б з економічної доцільності. Але Ю. Липа висловлює думку, що “Головним, однак, значенням Сибірської путі було стратегічне приближення до Росії Сибіру, а особливо Далекосхідного краю. Здавалося тепер, що Владивосток, база Росії над

Японським морем, матиме прекрасне запілля (тил. – Ю. К.) і диктуватиме заляканим далекосхідним державам – Японії і Китаю» [Липа 2007, II, 297]. Відомий придворний лікар, зокрема царської родини, бурят П. Бадмаєв радив повернути залізницю круто на південь до густозаселених провінцій Китаю. “В китайських масах, – твердив він, – лежить будуча великість Росії, а не на хвилях Тихого океану” [Липа 2007, II, 297]. Його не послухали. Поразка Росії у війні з Японією призвела до втрати половини Маньчжурії і впливів на Далекому Сході. Але успіхом автор вважає створення ніби незалежної Монголії на шляху просування в регіоні Японії та спроби всупереч британським інтересам знайти можливості закріпитися в Тибеті, Афганістані, Ірані. Хоча успіх прийшов тільки в 1907 році, коли договір з Великобританією дозволив Росії “утвердитися на півночі Ірану” [Липа 2007, II, 299].

Цікаво він розглядає азійську політику царизму і “Совітів”. “Для Совітів радше їхня європейська політика є додатком до азійської” [Липа 2007, II, 299]. Але тепер СРСР прийшов в Азію з новим “світоглядом”, світоглядом Леніна, з визвольними гаслами, після чого мали відбутися соціальні революції, а азійські маси стали б резервом для “блискучого росту Совітів”. “Два центри цих мас, Індія і Китай, проваджені Москвою, були б невичерпальними резервами для світової політики Москви. Тому такою виразною є політика Совітів перших кільканадцять літ. Усі важніші дороги цієї політики в Азії провадили б або до 500 мільйонів китайців, або до 350 мільйонів індусів” [Липа 2007, II, 299].

“Советизуючий” наступ СРСР у Китаї успіху не мав, тому совіти повернулися до старої царської політики, пише Ю. Липа, і створили маріонеткові держави в Туві, Зовнішній Монголії і у 20-ті рр. практично захопили Сінцзян. Активно протистоїть Росія / СРСР Великобританії в Афганістані, “розогніючи” проти англійців племена. І, ніби передбачаючи майбутнє, Липа зазначає: “З боку військового Афганістан ставить непереможні труднощі для совітської армії” [Липа 2007, II, 303]. Далі він звертає увагу до Месопотамії, близько розташованої біля кордонів СРСР. “У всіх цих країнах експансія Совітів переважно вже не прикривається комуністичними гаслами, лишень використовує для свого наступу пантуранські і панісламські ідеї, вміло граючи на почуттях ненависті до західно-європейських держав” [Липа 2007, II, 303]. Він попереджає, що такі почуття можуть бути повернуті і проти самих росіян. Це сталося, як ми знаємо, в Афганістані, щось подібне назриває в Сирії.

Велике місце автор відводить у своїй праці Сибіру, його цікавив рух сибірських “обласників”, вплив місцевих релігій на російське населення, специфіка громадянської війни на сибірських теренах, демографічні особливості краю і політика його залюднення за царських часів і в СРСР. Він уважно спостерігає за національною політикою комуністів на території Сибіру, яка не допускає до об’єднання Сибіру, в той же час “підключає” окремими невеличкими народцями. «Границі їхніх “республік”, – пише він, – і автономних областей окреслені так, щоб не цілий народець знаходився в границях своєї офіційної батьківщини, як це бачимо у бурятів, ойротів і т. п. Деякі з них служать трампліном (відскочнею) для якоїсь галузі закордонної політики Совітів, як Танну-Тува – до Монголії, Бірбіджан – до Манджукуо» [Липа 2007, II, 319].

Наголошує Ю. Липа на недостатності шляхів сполучення на такий великий терен, як Сибір: “Скільки б не будовано залізниць у Сибіру, завжди їх буде мало” [Липа 2007, II, 322].

Досить детально він аналізує складні японсько-російські відносини і вплив на них політики США та Великобританії, особливо їхнє загострення наприкінці XIX – на початку XX ст., яке призвело до війни і поразки Росії. Автор стверджує, що СРСР безсилий на Далекому Сході, ознакою чого вважає і продаж Східнокитайської Маньчжурської залізниці Японії, яка інтенсивно розвиває цей регіон як плацдарм для захоплення Примор’я, Амурщини, Забайкалля, Монголії та деяких

провінцій Китаю. Таким чином, пише наш геополітик, вона створює собі суцільний тил “на випадок війни із Сполученими Державами Америки, яка є неминучою” [Липа 2007, II, 330].

Що ж до СРСР, то “найголовнішою річчю для СРСР є пропаганда. А найголовнішим тереном пропаганди – Китай” [Липа 2007, II, 331]. На його думку, таким чином СРСР, використовуючи Комінтерн, протистоятиме Японії. Цікаво сьогодні читати, як Ю. Липа описує події 1931 року в оазі Гама в Сіньцзяні, де було спровоковане комуністами, які нібито співробітничали з урядом, повстання “трудящих”: вони “виторгували спочатку багато привілеїв і пільг від китайців, а в кінці в грудні 1933 року перебрані червоноармійці перейшли коло Чугучаку і Кульджи кордони Сінь-Цзяну” [Липа 2007, II, 339]. Автор не забуває підкреслити, що в Сіньцзяні немає “совітської армії”, працюють там «лишень “інструктори”, “дорадники”, “техніки” і т. п.» [Липа 2007, II, 339], але територія втратила всяке пов’язання з Китаєм. Чи не нагадає нам це щось знайоме?

Описує він і “опанування” Киргизії (тоді так називали Казахстан), зокрема шляхом фрагментації території, з якої виділили Каракалпакистан і власне Киргизстан, а також обмеженням кочівництва і скасуванням родового ладу. Не менше уваги він приділив Середній Азії (тоді Туркестан), яку було розділено за етнічним принципом на кілька республік, бо комуністи найбільше бояться єдності Туркестану, що виражається в ідеї Великого Турану. Совіти, – пише він, – виділили окремо таджиків-арійців, які завжди жили разом з узбеками-тюрками, особливо підтримували Гірський Бадахшан, бо цей край “вклинований поміж Афганістан, Індію і Сінь-Дзян” [Липа 2007, II, 351], тобто має стратегічне значення для просування в глиб Азії. На можливості відродження і розвитку народів Туркестану дивився він скептично.

Як справжній вчений-аналітик, користуючись інструментарієм класичної геополітики, він детально розглянув, як Росія / СРСР намагалася втілювати в життя “євразійську ідею”, щоб забезпечити собі панування і в Європі, і в Азії. Багато його спостережень і думок виявилися влучними і прозорливими. Про це свідчать дослідження сучасних фахівців-геополітиків. Ми свого часу звернули увагу на пожвавлення в Російській Федерації “євразійських” ідей і застерігали від захоплення ними, бо ці ідеї є шкідливими для нашого народу. Це питання є дуже актуальним для нас і сьогодні, бо методи нашими “доброзичливцями” вживаються найрізноманітніші, хоча ідеї “євразійства” й не нові, але мета в них завжди одна і так завуальована, що не відразу можна побачити, де пастка. Тому ми звернулися до класичної праці з геополітики Юрія Липи, яка допомагає бачити, що і як намагаються підсунути і європейським, і азійським народам сучасні російські “євразійці”, які суттєво поступаються “євразійцям” початку ХХ ст. Закінчуючи, нагадаємо знову процитований на початку вислів Р. Кіплінга і станемо до праці, щоб бути готовими до всього.

ЛІТЕРАТУРА

- Гаджиев К. С. **Геополитика Кавказа**. Москва, 2003.
- Дарабади П. **Кавказ и Каспий в мировой истории и геополитике XXI века**. Москва, 2010.
- Жильцов С. С., Зони И. С., Ушков А. М. **Геополитика Каспийского региона**. Москва, 2003.
- Кочубей Ю. Що таке євразійство // **Літературна Україна**, 7 травня 1992 р.
- Кочубей Ю. Мужність думки. Геополітичні візії Юрія Липи в контексті сучасності // **День**, 16 і 23 жовтня 2004 р.
- Липа Ю. **Всеукраїнська трилогія**. Т. 1. Київ, 2007.
- Липа Ю. **Всеукраїнська трилогія**. Т. 2. Київ, 2007.
- Тагиева Ш. **Демократические республики Юго-Восточного Кавказа (Азидистан и Гилянская Советская Республика)**. Баку, 2005.